

O'ZBEKISTON SSRNING XO'JALIGI, AHOLISI VA TABIIY GEOGRAFIYASI

Yuldosheva Bibirajab

Buxoro davlat universiteti dotsenti, t.f.f.d. (PhD),.

Rayimova Mohina

Buxoro davlat universiteti Tarix ta'lim yo'nalishi talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Sovet O'zbekistonining xo'jaligi, aholisi va tabiiy geografik xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada O'zbekiston SSRning geografik joylashuvi, tabiiy resurslari, iqlimi hamda hududiy tuzilishi haqida umumiy ma'lumot beriladi. Shuningdek, respublika aholisi sonining o'sishi, milliy tarkibi, shahar va qishloqlarda aholi zichligining farqlari yoritiladi. Asosiy e'tibor Sovet davrida shakllangan xo'jalik tizimiga, xususan, paxtachilik, sug'oriladigan dehqonchilik, sanoatlashuv va transport infratuzilmasining rivojlanishiga qaratilgan. Tadqiqot natijalari O'zbekistonning keyingi davrlardagi iqtisodiy va demografik jarayonlarini anglashda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: *Sovet O'zbekistoni, O'zbekiston SSR, xo'jalik, paxtachilik, sanoat, qishloq xo'jaligi, aholi turmush tarzi, aholi tarkibi, demografiya, tabiiy geografiya, iqlim, sug'oriladigan dehqonchilik, foydali qazilmalar, urbanizatsiya, sanoatlashuv.*

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются экономика, население и природно-географические особенности Советского Узбекистана. В статье представлены общие сведения о географическом положении, природных ресурсах, климате и территориальной структуре Узбекской ССР. Также освещаются вопросы роста населения республики, его национального состава и различий в плотности населения в городах и селах. Основное внимание уделяется экономической системе, сформированной в советское время, в частности, хлопководству, орошаемому земледелию, индустриализации и развитию транспортной инфраструктуры.

Результаты исследования важны для понимания экономических и демографических процессов в Узбекистане в последующие периоды.

Ключевые слова: *Советский Узбекистан, Узбекская ССР, экономика, хлопководство, промышленность, сельское хозяйство, образ жизни, структура населения, демография, естественная география, климат, орошаемое земледелие, полезные ископаемые, урбанизация, индустриализация.*

KIRISH

Sovet davrida O'zbekiston Respublikasi (O'zbekiston SSR) SSSR tarkibidagi yirik iqtisodiy, agrar va madaniy markazlardan biri sifatida shakllandi. 1924-yil 27-oktabrda O'zbekiston SSR tashkil etilib, Markaziy Osiyoda sovet tuzumining iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy tizimini joriy etishda muhim o'rin tutdi. O'zbekistonning tabiiy-geografik sharoiti – iqlim, suv resurslari, yer va tabiiy boyliklar – bu o'zgarishlarning samaradorligini belgilovchi muhim omil bo'ldi. Sovet davrida qurilgan irigatsiya tizimlari, qishloq xo'jaligi maydonlarining kengayishi va sanoat infratuzilmasi mamlakat iqtisodiyotini shakllantirishda asosiy rol o'ynadi. Shu sababli, Sovet O'zbekistoni xo'jaligi, aholisi va tabiiy-geografik xususiyatlarini o'rganish nafaqat tarixiy, balki ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni chuqur tushunish uchun ham muhim ahamiyatga ega.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

1922-yil 30-dekabrda Sobiq Sovet Sotsialistik Respublika(SSSR) tuzildi. Keyinchalik uning tarkibi kengayib bordi. XX asrning 30—40-yillari boshlariga kelib bu ittifoq davlati tarkibi yangi respublikalar hisobiga kengayib, u son jihatidan 15 taga yetkazildi. Shunday qilib yer yuzi hududining 1/6 qismini egallagan qudratli sovetlar saltanati vujudga keldi. Biroq, afsuslar bo'lsinki, sovet hokimiyati arboblari qondosh va jondosh, tarixan bir yagona hududda yashab kelgan birodar xalqlarni bir-biridan ajratib tashlash, ularning birlashib davlat tuzishlariga izn bermaslik uchun butun choralarni ishga solib borganlar. Bundan ko'zlangan bosh maqsad — o'lka xalqlarining birlashuviga, o'z istiqbolini va istiqbolini birgalikda bunyod etishiga yo'l qo'ymaslik va shu asosda Markazning bu yerdagi hukmronligiga, sotsialistik qayta qurish jarayonining avj olishiga keng maydon yaratish edi. Shu maqsadda Turkistonni milliy o'ziga xoslik, til birligi asosida bo'lib tashlash g'oyasi ilgari surildi. Shu g'oya asosida milliy-hududiy chegaralanish masalasi 1924-yil 5-aprelda RKP(b) MQ Siyosiy byurosida, 11-mayda RKP(b) MQ O'rta Osiyo byurosi komissiyasida ko'rib chiqildi. Unda O'rta Osiyo respublikalarida milliy chegaralanish loyihasini tayyorlovchi maxsus komissiya tuzildi. Loyiha RKP(b) MQ O'rta Osiyo byurosining 1924-yil 2-iyundagi yig'ilishida muhokama etildi va ma'qullandi. Milliy chegaralanish natijasida O'zbekiston SSR tashkil etildi. Uning dastlabki poytaxti Buxoro shahri bo'lgan. Biroq ko'p o'tmay — 1925-yil aprelda poytaxt Samarqand qilib belgilandi. 1930-yil oxirida poytaxt Toshkentga ko'chirildi. O'zbekiston SSRning tarkibiga: Turkiston ASSR dan 9 ta uyezd, 133 tuman va 7 qishloq okrug; — Buxoro respublikasining 9 ta viloyat; — Xorazm respublikasining 23 ta tumani kiritildi. O'zbekiston SSR tashkil etilgan paytda uning hududi 312394 kv. km ni,

aholisi 4 mln 447 ming 55 kishini tashkil etar edi. 1926-yil ma'lumotlari bo'yicha, milliy tarkibiga ko'ra aholining 74, 2 foizini o'zbeklar, qolganlarini esa boshqa millatlar tashkil etar edi [6, 75-76-b.].

O'zbekiston Turkistonning markaziy qismida joylashgan. Uning hududining asosiy qismi Amudaryo bilan Sirdaryo orasida bo'lib, mo'tadil va subtropik iqlim mintaqalarida o'rtnashgan. O'zbekiston geografik o'rniga ko'ra juda qulay. Chunki uning hududi Turkistonning markazidagi tabiiy sharoiti qulay va tabiiy boyliklarga serob bo'lgan yerlarni o'z ichiga oladi. O'zbekistonning ko'p qismining tekislikdan iborat bolishi hamda serunum vohalarning - Chirchiq - Ohangaron, Farg'ona, Zarafshon, Qashqadaryo, Surxondaryo, quyi Amudaryoning mavjudligi mamlakat iqtisodiyotiuing rivojlanishiga qulay sharoit yaratib bergan. O'zbekistonda yil bo'yi ayniqsa, yozda havo ochiq bo'lib, bulutli kunlar juda kam bo'ladi. Qishda esa O'zbekiston hududida ba'zan iliq tropik havo massalari Eron, Afg'oniston tomonidan kirib keladi. O'zbekistonni tog' oldi qismlariga yiliga o'rtacha 300-500mm yog'in yog'adi [5, 184-188-b.].

Mustabit tuzumning O'zbekistonda olib borgan mustamlakachilik siyosati, boylik orqasidan quvish, ishlab chiqarishning ekstensiv yo'ldan rivojlanishi, paxta yakka hokimligi, turli xildagi ximyaviy zararli moddalarning ishlab chiqarilishi va ularning qishloq xo'jaligida haddan ziyod ishlatilishi mamlakatimizda, ayniqsa, 80-yillarda halokatli tus olgan ekologik bo'hronni keltirib chiqardi. Nafaqat O'zbekistonda, balki butun Turkiston o'lkasida ekologik qabohatlarni dastlabki tamal toshini Lenin qo'ygan edi. Biz bu yerda 1918-yil 17-mayda Lenin imzolagan RSFSR Xalq Komissarlari Sovetning Turkistonda sug'orish ishlari 50 million so'm mablag' ajratish tog'risidagi dekretini nazarda tutmoqdamiz. "Inqilob dohiysi" bu ajratilgan summani Mirzacho'l yerlarini o'zlashtirishga sarflashni nazarda tutib, o'tgan asrning 70-yillarida bu hududlarni "ilmiy tadqiqot" qilgan rus olimi Ulyanov, Semyonov-Tyanshanskiy xulosalariga suyangan. Lenin boshlagan bu "tashabbus"ni Sovet hukumati Kommunistik partiya rahnamoligida rivojlantirildi.

"SSSRda paxta mustaqlligi uchun kurash" amalda O'zbekiston xalq xo'jaligining ekstensiv yo'l bilan bir tomonlama rivojlanishining bosh omili bo'ldi va turg'unlik yillarida ekologik bo'hronni kuchaytirdi. Jami bo'lib qishloq xo'jaligida 70 xilga yaqin turli zararli kimyoviy moddalar ishlatildi. Etiborli joyi shundaki, bu zararli kimyoviy moddalkarning faqat 1% zararkunanda hasharotlarga tasir qilar ekan, qolgan 99%i tuproq, suv, havo, o'simlik va boshqa oziq-ovqat mahsulotlarini zararlagan [3, 585-586-b.].

Sovet hukumatining ochko'zligi Amudaryo, Sirdaryo, Chirchiq, Zarafshon daryolari suvlaridan hisob-kitobsiz foydalanish oxir-oqibatda Orol fojiasini keltirib

chiqardi. Ayniqsa Amudfaryo va Sirdaryoga 1960-yildan keyingi 20-30 yil davomida kollektor –zovur, sanoat va kommunal xo'jaliklarning tashlandiq va zararlangan suvlarini oqizishlari bu fojiani yanada kuchaytirdi. Shu davrda Orol suvining hajmi 60%dan ortiq kamaydi, uning quruqlikka aylanish sathi 2million gektarni tashkil etadi. Havoga, yerga sochilayotgan tonnalab qum-tuzlar Orolbo'yi Atrofida ham jonli, ham jonsiz tabiatni halokat yoqasiga keltirib qo'ydi. Aholi dengiz atrofidagi o'z makonlarni tashlab ketishga majbur bo'ldi. Orol fojiasi tufayli o'simlik va hayvonot dunyosi ham halokatga mahkum etildi. 1970- yillardan keyin Amudaryo atrofidagi qamishzorlar 7 barobar kaamaydi, 50dan ortiq ko'l qurib bitdi [3, 587-b.].

Sovet davrida tabiiy boyliklardan haddan tashqari foydalanish ekologik muvozanatga kata zarar yetkazgan deb hisoblayman. Ayniqsa suv resurslarini noto'g'ri boshqarilishi Orol fojiasiga olib kelgani, o'sha paytdagi ekologik siyosatning yetarlicha o'ylab qilinmaganliginiko'rsatadi, deb o'ylayman. Tabiiy sharoitning o'zgarishi aholining sog'lig'iga ham bevosita ta'sir qilgan, shuning uchun o'sha davrdagi xatolar bugun ham oqibatlarini sezdirayotganini aytish mumkin.

1926-yil dekabrda o'tkazilgan aholini ro'yxatga olish tadbirining yakuniy natijalari bo'yicha sovet ittifoqi hukmronligi yillarida chop etilgan bir qancha ilmiy adabiyotlarda va ilmiy tadqiqot natijalarida O'zbekiston SSR aholisi soni turli raqamlarda keltiriladi. Masalan: G. R. Asanov o'z tadqiqotlarida mazkur yilgi aholi sonini 4 600 000 nafar deb, I. R. Mullajonov esa 4 660 000 nafar deb, M. Vaxobov esa 4 445 726 nafar deb, "Узбекистан за годы восьмой пятилетки" qisqacha statistik to'plamida esa 4 460 000 nafar aholi ro'yxatga olinganligi, "aholi yashaganli" keltiriladi. Zero, shu o'rinda alohida ta'kidlash asosli bo'ladiki, nafaqat 1926 yilgi ro'yxatga olish tadbirining yakuniy natijalari, qolaversa boshqa yillarda ham mazkur yo'nalishda o'tkazilgan tadbirlarning yakuniy natijalari ayrim birlamchi manbalarda ham turlicha raqamlarda ifodalanadi. Shu bois ham, mazkur davrga oid turli manbalarni o'zaro bir-biri bilan qiyosiy taqqoslash hamda tahlil qilish orqali aniq ma'lumotlar berish maqsadga muvofiq hisoblanadi. 1926-yili o'tkazilishi rejalashtirilgan tadbirda aholining soni va milliy tarkibida yuz bergan o'zgarishlarni aniqlash, ularni umumlashtirish hamda yangi tarixiy bosqichda rejalashtirilgan "sotsialistik qurilish" uchun muhim bo'lgan sovet hokimiyatining barcha xududlarida istiqomat qiluvchi aholi to'g'risidagi ma'lumotlarni olish zarurati tug'ildi.

Mazkur yilgi tadbirda dastlab 5 xil ro'yxatga olish rejalashtirildi: 1). Demografik; 2). Qishloq xo'jaligi; 3). Sanoat; 4). Tijorat; 5) Kooperativ. Ammo bu tadbir ham alohida demografik ro'yxatga olish yo'li bilan o'tkazildi. Mazkur yilgi tadbirda to'ldirilgan shaxsiy varaqalarni qayta ishlash asosan 1928-yil sentabr oyida tugatilgan bo'lib, ya'ni ushbu jarayon umumiy xisobda 20 oy davom etdi 1926-yilgi

tadbirning yakuniy natijalari nashri “1926 yil Butunittifoq aholisini ro‘yxatga olish” nomi bilan 56 ta tomida nashr etildi. Umuman olganda Turkiston o‘lkasida keyinchalik esa O‘zbekiston SSR hududida sovet hukumati tomonidan o‘tkazilgan aholini ro‘yxatga olish tadbirlarida bir qator kamchiliklar borligiga qaramay, bu tadbirlar o‘tkazilishini salbiy baholash va bir tomonlama fikr bildirish fikrimcha noto‘g‘ridir. Sababi, 1897 – 1920-yillardagi aholi ro‘yxatlarining yakuniy natijalari chop etilgan birlamchi statistik manbalarga tayanib Turkiston o‘lkasidagi aholi soni, milliy tarkibi, migratsiya, emigratsiya, o‘lka iqtisodiyoti qanday rejalashtirilganligi, shahar va qishloq aholisining kundalik turmush tarzi va shu kabi boshqa ko‘plab aholi to‘g‘risidagi aniq va oldingi yillarga nisbatan birmuncha batafsilroq bo‘lgan statistik ma’lumotlarni o‘rganishimiz mumkin. Umuman olganda aholini ro‘yxatga olish tadbirlari rus hukmron doira vakillari uchun ijobiy jarayon bo‘lgan. O‘tkazilgan aholini ro‘yxatga olish tadbirlarining yakuniy natijalari asosida ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy yo‘nalishlarda olib borilgan keng ko‘lamli ishlar milliy respublika iqtisodiyotini har tomonlama ekspluatatsiya qilinishini ko‘rsatib berdi. Bir so‘z bilan aytganda o‘tkazilgan mazkur tadbirlar SSSRning mintaqada rejalashtirgan mustamlakachilik maqsadlariga xizmat qildi [1, 77-b.].

O‘zbekistonlikdan 1 million 433. 230 kishi urushga safarbar qilingan. Bu o‘sha davrdagi O‘zbekistondagi urushga yaroqli aholining 50-60%ini tashkil etar edi. Butun O‘zbekiston 1941-1945 –yillarda urushning barcha jabhalarida o‘zbekistonlik janchilar qahramonlik va mardlik mo‘jizalarini ko‘rsatdilar. Jami bo‘lib ikkinchi jahon urushiga Moskva uchun oyoqqa turdi. Fashist kallakesrlarini Mskva ostonalaridan uloqtirib tashlashda qahramonlik ko‘rsatgalar orasida O‘zbekistonda tuzilgan hharbiy qismlar 44- kavaleriya diviziyasi, 21-kavaleriya diviziyasi, 259-o‘qchi diviziyasining jangchi va komindantlaridan 106 kishi SSSR osdenlari va medallari bilan mukofotlandi. Frontda safarbar qilingan 1million 433. 230 kishidan 263. 005 kishi hlok bo‘ldi, 132. 670 kishi bedarak yo‘qoldi va 60452 o‘z o‘lksiga nog‘iron bo‘lib qaytdi. Bu hisobga urush yillarida ochlik-yalong‘ochlikdan qirilib ketgan ming-minglab vatandoshlar ham qo‘shiladigan bo‘lsa, xalqimizning boshiga tushgn dahshat fojining nechog‘lik og‘ir bo‘lganini ko‘z oldimizga keltira olamiz [4, 366-367-b.].

1913-yida O‘zbekiston aholisining soni 4million 366 ming kishi bo‘lsa 1970-yil 15- yanvarga kelib 11million 963 mingga yetdi. Sotsializm da aholi o‘shish qonuning yana bir muhim belgisi shundaki, aholining ishga yaroqli qismi ijtimoiy ishlab chiqarishga ko‘proq jalb etilishi tufayli ishsizlikka mutlaqo o‘rin qolmadi. Aholi umumiy sonining ko‘payishi bilan xalq xo‘jaligining barcha sohalarda ishlovchilarning soni uzluksiz o‘shib bormoqda. O‘zbekistonda 1958-1965-yilda

O'zbekiston aholisining soni 27, 4 % ga ko'paygani holda, barcha xo'jalik sohalarida ishlab turgan ishchi va xizmatchilar soni 47% oshdi. O'zbekistonda SSSRning boshqa hududlariga nisbatan aholi o'sishi tez edi [9, 624-b.].

Sovet davrida O'zbekiston aholisi tarkibi tez o'sdi, bu esa respublikaning ijtimoiy- iqtisodiy rivojlanishiga kata tasir ko'rsatdi, chunki mehnat resurslari ko'payib, yangi sanoat tarmoqlari uchun ishchi kuchi shakllandi. Aholining milliy tarkibidagi o, zgarishlar ham muhim jarayon bo'ldi – industrializatsiya va migratsiya oqibatida shaharlar ko'p millatli tus oldi, bu esa madaniy almashunuv va ijtimoiy hayotning yangi shakllarini shakllantirdi.

20-yillar boshida o'lkada industrlashtirish siyosati qishloq hisobiga amalga oshirila boshlanadi. O'zbekistonda industrlashtirish ishini amalga oshirish orqali sovetlar ko'p narsaga umid bog'lagandilar. Eng asosiysi, ular bu o'lkada ko'plab sanoat korxonalari va tarmoqlarini yaratish yo'li bilan uning boy tabiiy va mineral resurslarini ishga solish, arzon ishchi kuchidan foydalanish va oxir-oqibatda Markaz uchun ko'proq foyda undirib olishni ko'zlaganlar. Industrlashtirish jarayoni O'zbekistonni Markaz ta'siriga olish, uning hukmiga yanada bo'ysundirish uchun qulay imkoniyatlar yaratardi. Gap shundaki, zamonaviy sanoat tarmoqlarini vujudga keltirish, ishga tushirish respublikaning iqtisodiy taraqqiyoti uchun g'oyatda katta ahamiyat kasb etardi. Biroq bu jarayon juda ko'p miqdordagi moliyaviy resurslar, pul mablag'lari, xilma-xil texnika jihozlari, ilmiy-texnika salohiyati, ko'p sonli yuqori ma'lumotli muhandis-texnik xodimlar, malakali ishchi kadrlar va hokazo omillar bilan bog'liq edi. Bunday salohiyatga O'zbekiston mutlaqo ega emas edi. Negaki, respublika bu davrga kelib, xalq xo'jaligi tarmoqlarini qaytadan tiklashga arang erishib borayotgan edi. Shu bois, bu mintaqada industrlashtirish jarayonining tashabbuskori va tashkilotchisi bevosita Markaz va Kommunistik partiya bo'ldi. Bu o'rinda aytish joizki, ittifoq hukumatining rejasida O'zbekistonda zamonaviy yirik industrial tarmoqlarni emas, balki ko'proq xomashyoni qayta ishlaydigan sanoat korxonalari, tog'-kon sanoatini rivojlantirishga asosiy urg'u berilgandi. Negaki, bu hudud Markaz uchun ko'proq xomashyo mahsulotlari yetkazib berishga ixtisoslashtirilishi kerak edi. Shu bois ham, muhim e'tibor paxtachilik va u bilan bevosita bog'liq tarmoqlarni rivojlantirishga qaratilgandi [7, 289-290-b.].

O'zbekistonda qishloq xo'jaligi Respublika milliy daromadining asosiy qismini berganligi, dehqonlar esa aholining 80 foizini tashkil etganligi tufayli sovet hokimiyatining dastlabki yillarida agrar masala markaziy o'rinni egallardi. Markazdan farqli o'laroq, O'rta Osiyo respublikalarining 20-yillardagi agrar siyosatida nisbatan keskin choralalar ko'rilgan. 1920-1921 yillardagi yer-suv islohotining amalga oshirilishi Yangi Iqtisodiy Siyosat (NEP) bilan birga olib borildi.

Yangi iqtisodiy siyosatdan koʻzlangan maqsad – mahsulot ishlab chiqaruvchi yakka dehqonlarning manfaatini oshirish, uning yerga egalik qili shini taʼminlash, imtiyozli soliq olish va bozor iqtisodiyoti, tovar-pul munosabatlariga oʻtish edi. Uning asosiy boʻgʻinlarini oziq-ovqat razvyortkasining oziq-ovqat soligʻi bilan almashtirilishi, erkin savdo, sanoatda xususiy tashabbuskorlik va tadbirkorlikning joriy qilinishi tashkil etdi. [2, 340-b.].

Yangi iqtisodiy siyosat tufayli Oʻzbekiston qishloqlaridagi ahvol nisbatan yaxshilandi, dehqonlar oʻz mahsulotini sotish, gʻoʻza va boshqa ekin maydonlarini kengaytirish orqali turmush darajasini yaxshilash imkoniga ega boʻlishdi. Biroq, 20-yillarning ikkinchi yarmidan NEP oʻz mohiyatini yopʻqotib, erkin savdo va xususiy tadbirkorlikka chek qoʻyila boʻshladi. Sovet hukumati boylarning yerlarini mujsodara qilish hisobiga kambagʻal dehqonlarni yer bilan taʼminlash orqali qishloqda “sotsialistik ijtimoiyu tuzum”ning asosi boʻlgan jamoa boʻlib, xoʻjalik yuritishni rivojlantirishni koʻzlab, keng miqyosli agrar islohotni avj oldirdilar. 1925-yil 2-dekabrda OʻzSSR MIQning favqulotta sessiyasida qabul qilingan “yer va suvni natsionalizatsiya qilish” toʻgʻrisida dekret qabul qilindi. [10, 286-b.].

Yer-suv munosabatlarida chorizm ikki maqsadni koʻzlab ish tutgan. U Oʻrta Osiyoda oʻz hukmronligini mustahkamlash va uning iqtisodiy imkoniyatlaridan mustabid Rossiyaning hukmran tabaqalari manfatlari yoʻlida foydalanishga intilgan. Shu maqsadlar uchun mahalliy hukmron doiralarning qarshiligini sindirish, oʻlkada amla boʻlgan qadimiy munosabatlarni saqlab qolish, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotga imkon bermaslik kerak edi.

Uzoqni koʻzlagan maqsaddan kelib chiqqan holda Rossiya Turkistonda olib borgan yer-suv munosabatlarida quyidagi siyosatni oʻtkazdi.

1. Oʻlkadagi barcha yertlar davlat xazinasiga tegishli, deb eʼlon qilindi. Oʻtroq mahalliy yer merosiy yakka jamoa egaligi tariqasida, koʻchmanchi aholiga esa muddati cheklanmagan tarzda jamoa boʻlib foydalanish uchun topshirildi.

2. Koʻp hollarda vaqflar avvalgi tarzda qoldirildi, ammo ayrim xollarda vaqf egalarini davlat ixtiyoriga olish ham mumkinligi belgiladi.

3. Sobiq imtiyozli shaxsiy mulk egalariga boshqalar qatori soliq solindi. Uiar endi xususiy mulk emas, balki davlat egalari deb ataldi va dehqonlarga merosiy ravishda egalik qilish va foydalanishga topshirilgani malum qilindi.

4. Shahar tashqarisida rus aholisiga yer ajratish ham taqiqlandi.

5. yevropaliklar, xususan, ruslar tomonidan mahalliy aholiga qarashli yerlarni sotib olish mutloq man etildi. Bu taqiq 90-yillr oxiriga qadar oʻz kuchini saqlagan [8, 216-217-b.].

1927-28-yillarda iqtisodiyotda qishlaq xo'jaligining hisssasi 61. 6%, sanoatni esa 38. 4% ni tashlik qilar edi. Respublikadagi mavjud sanoatning 90%i qshloq xo'jalik xomashyosini ishlashga ixtisoslashgan, mahsulotlarni qayta ishlash korxonalaridan iborat bo'li, uning 60% ini paxtachilik sanoati tashkil qilardi. 1928-32-yillarda 289 ta yangi sanoat korxonasi jumladan, Toshkent qishloq xo'jaligi mashinasozlik zavodi, Quvasoy sement va ohak zavodlari ishga tushirildi, Chirchiqqurilish, Olmaliqqurilish, Toshkent to'qimachilk kombinati qurilishi davom etdi. Farg'onada to'qimachilik fabrikasi va yog' zavodi, Toshkent, Buxoro, Marg'ilon va boshqa shaharlarda tikuvchilik fabrikalari ishga tushirildi [10, 284-b.].

1929-yil sovetlar tarixiga "buyuk burilish yili" deb nom olgan yil bo'lib kirib keldi. Bu dehqonlar sinfini ijtimoiy qatlam sifatida maqsadli yo'q qilishning boshlanish davri edi. Shu yilning yozida quloqlarni jamoa xo'jaliklariga kiritishni taqiqllovchi qaror qabul qilindi. 7-noyabrda "xalqlar otasi" Stalinning matbuotida bosib chiqqan "buyuk burilish yili" nomli maqolasi hamda 27-dekabrda qishloq xo'jalik xodimlarining ilmiy konferensiyasida so'zlagan nutqining "quloq"larni sinf sifatida tugatish va jadal jamoalashtirish siyosatini boshlab berdi. 1930-yilning o'zidayoq respublikada 2648 ta boy va "quloq" xo'jaliokjlari tugatilib, qishloq ahlining tadbirk qismi oyog'iga bolta urildi. 1930-33-yillarda O'zbekistonda 5550 dehqon xo'jaligi a'zolari hibsga olinib, quloq qilindi va Ukraina, Sibir, Qozog'iston va boshqa joylarga zo'rlik bilan ko'chirildi [10, 310-b.].

1941-1945-yillardagi urushda qozonilgan tarixiy g'alabada O'zbekiston qishloq xo'jaligi mehnatkashlarning ham salmoqli hissalari bor. Urushda sanoat xomashyo bilan, aholini xususan, jangchilarni kiyim-kechak, oziq-ovqat mahsulotlari bilan taminlash qiyinchilik tug'dirdi. Asosan paxtachikka ixtisoslashtirilgan respublika dehqonchiligining yo'nalishi ham keskin o'zgardi. Paxtachilikni asosiy tarmoq sifatida saqlab qolgan holda endi respublika mehnatkashlari mamlakatda juda ko'p miqtorda don, qand lavlagi, kanop, pilla, sabzavot va poliz mahsulotlari ham yetkazib berishi kerak edi.

Bunday og'ir vazifani O'zbekiston mehnatkashlari so'zsiz bajardilar. 1941-yil Ozbekiston qishloq xo'jaligi xodimlari davlatga 1645, 7 ming tonna 1940-yildagiga nisbatan 200 ming tonna ko'proq paxta yetishtirdilar. O'zbekiston qishloq mehnatkashlari 1942-1943-yillarda ham jon kuydirib mehnat qildilar, "Hamma narsa-front uchun, hamma narsa g'alaba uchun!", "O'zim uchun va frontga ketgan do'stlar uchun !"degan shiorlar ostida qo'shimch majburiyatlar oldilar. Ammo 1942 -43-yillarda vaziyat juda o'g'ir keldi. Respublika paxtakorlari paxta tayyorlash davlat rejalarini bajara olmadilar, paxtaning hosildorligi gektar boshiga keskin kamayib ketdi. VKP(b) markaziy komiteti 1944-yil 6-martda "O'zbekistonda paxtachilikni

tiklash va rivojlantirish choralari to'g'risida "qaror qabul qildi, Qarorda O'zbekistondagi vaziyat tahlil qilindi, partiya, sho'ro va jamoa tashkilotlarining paxtachilikka raxbarlik qilishda yo'l qo'ygan xato va kamchiliklari keskin tanqid qilindi. Ozuqabop ekinlar maydonining kengayishi hisobiga paxta ekin maydonlari kamayadi. Xo'jaliklarda ekin maydonlarning strukturasi o'zgarib ketdi, ishchi kuchi, texnika, o'g'itlaryetishmay qoldi, mexanizator va kombayinchilar tayyorlash kamayib ketdi, mineral o'g'itlar ishlab chiqarish hamkeskin susaydi. 1945-yil yanvar oyida O'zbekiston paxtakorlari 2-qurultoyi bo'lib o'tdi. Qurultoy Markazning topshirig'iga asosan 1945-yil davlatga 1million tonna paxta yetkazib berish vazifasini qo'ydi. O'zbekiston qishloq mehnatkashlari mamlakat va xalq hayoti uchun bu murakkab vazifani muvaffaqiyatli hal etib, 1945-tildakattagina yutuqlarga erishdi tarix [3, 479-481-b.].

1946-19991- yillarda ham O'zbekiston Xalq xo'jaligi sanoatni rivojlanishini inkor etmaydi, uning rivojlanmasligi mumkin emas edi. Ammo bu yerda gap boshqa xususida ketmoqda. Gap shundaki sanoat taraqqiyoti deganda biz uning ikki tarmog'ini tushunamiz. Birinchidan, sanoatning "A" tarmog'i og'ir sanoat, ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqaradigan tarmoq bo'lsa, ikkinchi tarmoq sanoatning "B" tarmog'i yengil va oziq-ovqat sanoati mahsulotlari ishlab chiqaradigan tarmoqdir. Har qanday mustaqil davlatning mustaqil davlat sifatida yashashini qonuniy taqazo etadigan talab mazkur davlatning milliy mustaqillikni kafolati bo'lgan zamonaviy mudofa qurollari, mashina asbob-uskunolari ishlab chiqarishga qodir bo'lgan og'ir industriya sanoatiga ega bo'lishga bog'liqdir. Ana shu boisdan ham dunyodagi barcha mustamlakachi davlatlar o'zlari bosib hududlarda ongli suratda zamonaviy industrial sanoatni rivojlanishga yo'l bermaydilar va tez foyda beradigan yengil sanoat tarmoqlarini taraqqiy toptirishga asosan etibor beradilar. Rossiya mustamlakalari ham bundan istisno emaslar, albatta. Agar mana shu nuqtai nazardan turib masalaga boho beradigan bo'lsak, Moskov hukumati 1946-1991-yillarga O'zbekistonda o'zi mustaqil va tayyor sanoat mahsuloti ishlab chiqaradigan qanday yirik industrial korxona ko'rdi degan qonuniy savol tug'uldi. Rossiya anoyi emas, u hech qanaqa yirik sanoat korxonasini O'zbekistonda qurmay va qurishi mumkin emas edi. O'zbekistonda qurilgan sanoat korxonalarining 30% Ittifoq tasarrufida, 60%Ittifoq Jumhuriyat, 60%i Ittifoq Jumhuriyat tassarrufida bo'lib batamom Markazga bo'ysunar edi. Faqat 10% O'zbekistonga bo'ysungan va u respublika iqtisodiyotida hal qiluvchi o'rin tutmagan [4, 463-464-b.].

Sovet davrida O'zbekiston xo'jaligi asosan markazlashtirilgan rejalarga tayanib rivojlangan, shu sababli respublika iqtisodiyotining asosiy yo'nalishlari ko'proq paxtachilik va xomashyo yetkazib berishga yo'naltirilgan deb o'ylayman. Sanoatning

ayrim tarmoqlarida katta o'sish kuzatilgan bo'lsa-da, iqtisodiyotning bir yoqlamaligi keyinchalik barqarorlikka salbiy tasir ko'rsatganini ko'rish mumkin, chunki diversifikatsiya yetarli darajada bo'lmagan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Sovet davridagi O'zbekistonning xo'jaligi, aholisi va tabiiy geografiyasi bir-biri bilan uzviy bog'liq holda shakllangan. Mamlakatning tabiiy boyliklari iqtisodiyotning asosiy tayanch nuqtasiga aylangan bo'lsa, aholining tez sur'atlarda ko'payishi mehnat resurslarining kengayishiga imkon yaratdi.

Sovet hokimiyati davrida O'zbekiston agrar hududdan sanoatlashtirilayotgan respublikaga aylantirildi, ammo bu jarayon asosan Markaz manfaatlariga mos ravishda, xomashyo yetkazib berishga ixtisoslashtirish yo'li bilan olib borildi. Shu sababli, iqtisodiy o'sish bir tomonlama kechdi, ekologik muammolar kuchaydi, milliy taraqqiyot esa ko'plab cheklovlar ostida rivojlandi. Ammo shunday bo'lsa-da, o'sha davrning tajribasi, infratuzilma asoslari va ijtimoiy resurslari keyingi mustaqillik yillarida ham muhim omil bo'lib xizmat qildi.

Bugungi kunda O'zbekiston o'zining mustaqil taraqqiyot yo'lini tanlagan holda, Sovet davridagi ijobiy tajribalarni qayta baholab, salbiy oqibatlardan saboq chiqarib, barqaror va har tomonlama rivojlanish sari intilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Murtazoyeva H. O'zbekiston tarixi. Toshkent, 2005.
2. Jo'rayev N., Karimov Sh. O'zbekiston tarixi. 2-kitob. Toshkent.
3. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi. 3-kitob. Toshkent.
4. Saidboboyev Z. Tarixiy geografiya. Toshkent: Noshir, 2010.
5. Usmonov Q., Sodiqov M. O'zbekiston tarixi. Toshkent, 2010.
6. Usmonov Q., Sodiqov M., Burxonova S. O'zbekiston tarixi. Toshkent, 2016.
7. Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. Toshkent, 2000.
8. O'zbekiston sovet entsiklopediyasi. Toshkent, 1971.
9. O'zbekiston tarixi. 2-jild. Toshkent.
10. Mirjonovna Y. B. The influence of arab caliphate on formation of bukhara urban culture. – 2021.
11. Yuldosheva B. M. qizi Islomova SJ IX-XIII asrlarda Movarounnahrning siyosiy-tarixiy geografiyasi //Miasto Przyszłości. – 2023. – T. 41. – C. 132-135.
12. Yuldosheva B., Baqoyev U. History of land-water relations of the people's soviet republic of Bukhara //modern science and research. – 2024. – T. 3. – №. 6. – c. 110-115.

13. Mirjonovna Y. B. Question About the Environment: Has the Historian Studied the Environmental Problem? //Academicia Globe. – 2021. – T. 2. – №. 01. – C. 10-17.